

Hasan Moallemi
S perzijskog preveo Lutfi Akbaš

Filozofija morala¹

UDK 1:17
17:28

Sažetak

Ovaj rad nastoji odgovoriti na brojna pitanja koja se ne analiziraju ni u jednoj drugoj etičkoj znanosti, a filozofija etike nudi odgovore na njih: Šta su značenja etičkog *treba i ne treba*? Šta je značenje pojmova *lijepo i ružno*? Šta su značenja *odgovornosti, vrijednosti, dužnosti i obavezivanja*? Jesu li pojmovi kakvi su *pravda, nepravda, dobro i loše* i *dobrota* (hajr) aksiomi ili trebaju biti definirani? Jesu li etički sudovi izjavni ili poticajni? Ako su poticajni jesu li apsolutno poticajni ili su poticajni sudovi koji se zasnivaju na realnost? Ako su izjavni kojoj vrsti izjavnih sudova pripadaju? Da li se razum koji percipira etiku razlikuje od teorijskog razuma? Da li je etičko *treba i ne treba* u vezi s *postoji i ne postoji* i realnih stvari? Šta je mjerilo etičkog *dobro i loše*? Jesu li opći etički sudovi aksiomatski ili teoretski? Jesu li etički sudovi urođeni (fitreški) ili stečeni? Filozofija morala je znanost koja odgovara na ova pitanja.

Ključne riječi: filozofija etike, *lijepo i ružno, dobro i loše, treba i jest*, etički poredak islama, cilj islamske etike

¹ Rad je preuzet iz knjige *Felsofehā-je mozāf* (Philosophies "of"), u redakciji Abdulhusejna Hosropanaha, Šāzmān-e entešārāt-e pažuhešgāh we andiše-je eslāmi, Tehrān, 1385, sv. 2, str. 183-199.

Na području etike nastala su različite znanosti gdje se svaka od njih zanima za specifično područje morala. Te znanosti su:

1. etika
2. deskriptivna etika
3. obrazovanje i odgoj
4. filozofija znanosti etike
5. filozofija morala

Etika kao znanost bavi se s dobrim i lošim svojstvima, djelima i njihovim učincima i tragovima. Koja su to etička svojstva? Kakve učinke i koristi donose? Koja svojstva treba da budu usvojena, a kojih svojstava se treba kloniti?

Na koncu, spoznaja dobrih i loših djela i svojstava i njihovih učinaka i metoda ukrašavanje sebe dobrim svojstvima i djelima i suzdržavanje od loših djela i svojstava čini sadržaj znanosti etike.² Deskriptivna etika bavi se moralom kod različitih škola, naroda, religija i pojedinaca, poput morala u islamu, kršćanstvu, morala kod Indijanaca, crnaca, morala kod Hitlera, morala kod Gandhija i slično.

Obrazovanje i odgoj bave se metodom usvajanja moralnih vrlina i otklanja moralnih poroka. U ovo se može uključiti i gnostičko duhovno putovanje.

Filozofija znanosti etike obuhvata osam glava "znanosti etike", što podrazumijeva definiranje teme, pitanja, metode, cilja i nužnosti etike te bavljenje istaknutim etičarima i promjenama u etici. Ustvari, ova znanost jest sekundarna znanost, što znači da je ona u osnovi znanost o jednoj drugoj znanosti.

Filozofija morala je znanost koja se bavi osnovnim predodžbama, sudovima i općim mjerilima dobrog i lošeg u etici. Dakle, otvaraju se pitanja o etici koja se ne analiziraju ni u jednoj drugoj etičkoj znanosti (znanost etike, deskriptivna etika, obrazovanje i odgoj, filozofija znanosti etike). Ta pitanja su:

- značenje etičkog *treba* i *ne treba*
- značenje pojmova *lijepo* i *ružno*
- značenje pojmova *odgovornost*, *vrijednost*, *dužnost* i *obavezivanje*?

- jesu li pojmovi kakvi su *pravda*, *nepravda*, *dobro* i *loše* i *dobrota* (*hajr*) aksiomi ili ih treba definirati
- jesu li etički sudovi izjavni ili poticajni
- ako su poticajni, jesu li apsolutno poticajni ili su sudovi koji se zasnivaju na realnosti
- ako su izjavni, kojoj vrsti izjavnih sudova pripadaju
- da li se razum koji percipira etiku razlikuje od teorijskog razuma
- da li je etičko *treba* i *ne treba* u vezi s *postoji* i *ne postoji* i realnim stvarima
- šta je mjerilo etičkog *dobro* i *loše*
- jesu li opći etički sudovi aksiomatski ili teorijski
- jesu li su etički sudovi urođeni (fitreški) ili su stečeni...

Filozofija morala je znanost³ koja odgovara na ova pitanja. Može se reći da se filozofija morala bavi osnovnim predodžbama i sudovima etike. Osnovni sudovi čine njezine principe, a osnovne predodžbe njezine uvode.

Ova pitanja se sporadično mogu pojaviti u islamskoj filozofiji, apologetici, metodologiji, jurisprudenciji i znanosti etike. Inače, ovakva pitanja analizirana su od Allame Tabatabajija i Morteze Motahharija i nakon njih, a i danas se na ovom polju suočavamo s brojnim pitanjima čije korijene možemo naći u govorima mislilaca poput Farabija i Ibn Sine.

Praktični i teorijski razum i pitanja vezana za lijepo i ružno, za sreću i nesreću čovjekove duše u govorima Farabija, Ibn Sine i Mulla Sadrre i drugih muslimanskih filozofa, te pitanja kakva su racionalno i vjersko lijepo i ružno u raspravama apologeta, zatim rasprave o značenjima pojmova *treba* i *ne treba*, *lijepo* i *ružno* i koristi i štete u metodologiji jurisprudencije i opća mjerila dobrog i lošeg u islamskoj etici, sve ovo ukazuje na postojanje ovih rasprava u islamskoj misli i kulturi muslimanskih mislilaca, a njihovo sistematiziranje od Allame Tabatabajija, Morteze Motahharija i drugih velikana bila je podrška i naglašavanje njihovih napora. A

² Molla Mehdi Naraki, *Džāmi' u-s-se'āde*, sv. 1, str. 4-9.

³ Na Zapadu rasprave vezane za značenja pojmova *treba* i *ne treba*, *lijepo* i *ružno*, *odgovornost*, *obavezivanje*, *vrijednost* i relacija između *treba* i *jest* proučavaju se u znanosti koja se

naziva metaetika, a o općim mjerilima etičkih pojmova *dobro* i *loše* raspravlja se u normativnoj etici. William Frankena, *Felsofeje ahlāq*, str. 25-27. Paul Edwards, *Felsofeje ahlāq*, str. 18. i 22-28.

brojna djela koje su u ovo vrijeme pisana među muslimanskim istraživačima na tom polju potkrepljuju ovu istinu.

S obzirom na različita djela⁴ na tom polju, pitanja filozofije islamskog morala⁵ možda možemo podijeliti na sljedeći način:

1. Značenje pojmova *treba* i *ne treba*, *lijepo* i *ružno*;
2. Značenje pojmova *obavezivanje*, *obaveze*, *odgovornost* i *vrijednost*;
3. Praktični i teorijski razum i njihove percepcije;
4. Etički sudovi, izjavni ili poticajni;
5. Univerzalnost etičkih pravila;
6. Opća mjerila dobro i loše, lijepo i ružno;
7. Veza između *treba* i *jest* u filozofiji islamske etike;
8. Osnove etičkog poretka islama.

Navedena pitanja se mogu smjestiti u univerzalnije naslove koje navodimo u nastavku.

1. Osnovne predodžbe

1. Značenje pojmova *treba* i *ne treba*
2. Značenje pojmova *lijepo* i *ružno*
3. Značenje pojmova *odgovornost*, *vrijednost*, *dužnost*, *obavezivanje* itd.
4. Etički sudovi su ili izjavni ili poticajni

2. Osnovni sudovi i mjerila

1. Vrste etičkih sudova
2. Šta percipira etičke sudove
3. Šta je mjerilo etičkih sudova
4. Univerzalnost etičkih sudova
5. Veza između pojmova *treba* i *jest*

3. Poredak islamskog morala (osnove i rezultati)

1. Filozofske osnove
2. Apologetske osnove
3. Rezultati tih osnova
4. Krajnji cilj i poželjna stvar u islamskoj etici

⁴ Djela filozofa poput Farabija, Ibn Sine i Mulla Sadre, apologeta poput Hadže Nasiruddina Tusija i jurista poput Muhaqqeka Isfahanija i drugih, te savremena filozofska djela kakva su *Usule felsofe* od Allame Tabatabajija na koje je Morteza Motahhari napisao komentar, te njegov djelo *Filozofija morala*, *Filozofija morala* od Misbaha Jazdija i *Osnove morala* iz pera autora ovog rada te različiti prijevodi na ovom polju.

⁵ Budući da je osnovni cilj filozofije islamskog morala

U nastavku ćemo dati kratka objašnjenja o navedenim pitanjima. Govorit ćemo i o načinima na koje su ova pitanja međusobno povezana.

a) U raspravi o značenju pojmova *treba* i *ne treba* iznesena su različita mišljenja

1. Pojmovi *treba* i *ne treba* predstavljaju figurativnu formu za lijepo i ružno. Kod razuma ne postoji *treba* i *ne treba*. Prema tome, to što se kaže da “razum govori da se treba pokoravati vjeri” ili “razum govori da se treba kloniti od nepravde”, sve to je neprecizno rečeno, a značenje tih rečenica je da razum činioce tih djela hvali ili kudi. Ustvari, njihovo značenje je: pokoravanje vjeri je lijepo, i: nepravda je ružno.⁶
2. Značenje pojmova *treba* i *ne treba* je nužnost koja se kreira, nužnost koja se uzima iz realne nužnosti koja postoji između uzroka i posljedice.

Pojašnjenje: Veza između čovjeka i njegovih djela, zbog slobodne volje, jest kontingentna veza, što znači da djelo nije nužno za čovjeka. S druge strane, da bi postigao neke svoje ciljeve, čovjek treba da čini određena djela. Naprimjer, da bi zadovoljio potrebu tijela i utolio glad, treba konzumirati hranu. Dakle, da bi čovjek učinio djelo, nužno je da se kontingentna veza koja postoji između čovjeka i njegovih voljnih djela iz kontingentne pretvori u nužnu vezu. To je mjesto gdje čovjek pristupa kreiranju dogovora/konvencije, što znači da vezu između sebe i svojih djela, a koja je kontingentna veza, on pretvara u nužnu vezu i tako kreira nužnost. Drugim riječima, kontingentnom vezom između čovjeka i njegova djela (poput konzumiranja hrane) figurativno se predstavlja nužna veza, kao što se hrabar čovjek koji je stvaran figurativno postavlja kao primjer lava.⁷

predstavljanje racionalnih osnova za poželjni etički poredak u islamu, te da se navedeno shvatanje umnogome oslanja na Kur'an i sunnet, filozofiju morala možemo nazvati islamskom.

⁶ *Nihājetu-l-dirāje*, Muhaqqek Esfahani, sv. 2, str. 3.

⁷ Allame Tabatabai, *Usule felsofe ve reveše realism* (maqaleje šišom), str. 93-102. Morteza Motahhari, *Naqde bar marksi-sm*, str. 191-193. *Madžmu'ije asār*, sv. 1, str. 954-955; sv. 8, str. 232, 371, 372, 400. i 404.

Prema tome, klauzula “treba pravedno postupati” istovjetna je klauzuli “pravedno postupati je nužno”. To je jedna kreirana, konvencionalna i figurativna nužnost te, da bi čovjek postigao svoj cilj i realizirao svoju želju, ovo figurativno i konvencionalno djelo mora postojati.

Jasno je da ovakav stav zahtijeva da etičke sudove smatramo poticajnim, a ne izjavnim sudovima, ali ne i apsolutno poticajnim sudovima koji nemaju realno mjerilo, nego poticajnim sudovima koji se temelje na realnosti. Jer ovaj poticaj, kreiranje i konvencija zasniva se na realnoj vezi koja postoji između djela i njegovih rezultata. Primjera radi, budući da između konzumiranja hrane i postajanja sitim, odnosno otklanjanja potreba tijela, postoji kauzalna veza; čovjek da bi jeo hranu i postao sit, između sebe i čina jedenja hrane kreira nužnu vezu.

3. *Teorija nužnosti po drugome*. Značenje pojmovi *treba* i *ne treba* je nužnost po drugome. Voljni činilac svojom voljom i htijenjem djelu koje je prije njegove volje i htijenja bilo kontingentno, daruje nužnost i neizbježnost i ovo je nužnost i neizbježnost po drugome. Kad se kaže: “Ovo djelo treba učiniti”, ustvari to znači da “ostvarenje ovog djela jest predmet volje”. Ova nužnost je jedna stvarna i realna nužnost koja se povezuje s djelom posredstvom čovjeka i njegove volje.⁸
4. *Teorija obaveznosti duše*. Značenje *treba* i *ne treba* jest nužnost i obaveznost, ali to nije konvencionalna nužnost niti nužnost po drugome, nego je to nužnost i obaveznost koju čovjek posredstvom prisutnog znanja nalazi u sebi. Etički, *treba* i *ne treba* govore o ovim obavezama čovjekove duše i nutrine. Primjera radi, tvrdnja “treba postupati pravedno” govori o čovjekovoj unutrašnjoj obavezi za pravednim postupanjem. Dakle, *treba* i *ne treba* izvještavaju o nutarnjim obavezama duše.⁹
5. *Teorija analogne nužnosti*. Značenje *treba* i *ne treba*” jest analogna nužnost u usporedbi s drugim, poput nužnosti između

konzumiranja hrane i postajanja sitim, pri čemu su ovo dvoje uzrok i posljedica, a između svakog uzroka i posljedice postoji analogna nužnost u odnosu s drugim, što znači da je postojanje uzroka spram posljedice nužno, a i postojanje posljedice je u odnosu na postojanje uzroka je također nužno. Dakle, tvrdnja: “Treba pravedno postupati” govori o tome da je “pravda nužna u odnosu na postizanje poželjnog savršenstva”. Ili tvrdnja: “Zločinca treba kazniti” govori o sljedećem: “U odnosu spram društvene sigurnosti kažnjavanje zločinca je nužno.”¹⁰

Nužnost se u ovoj teoriji ne kreira, nego se razotkriva, a razumijevanje pojmova *treba* i *ne treba* je razumijevanje jedne realnosti.

6. *Teorija analogne nužnosti i nužnosti po drugome*. Značenje pojmova *treba* i *ne treba* je jedna analogna nužnost, ali nužnost koja se zaključila iz neke druge analogne nužnosti.

Pojašnjenje: Između čina i njegovog rezultata postoji uzročno-posljedična veza. Međutim, ovaj čin ima dva aspekta, a to su aspekt bivanja po sebi i aspekt bivanja činom činioca. Kauzalna veza između čina (aspekt *bivanje po sebi*) i rezultata iz aspekta onoga što je učinjeno od činioca djela dovodi do jedne kauzalne veze između čina s aspekta bivanja činom činioca i rezultata, a ova druga analogna nužnost je značenje pojmova *treba* i *ne treba*. Primjera radi, može se reći:

Konzumiranje hrane uzrokuje sitost (osiguravanje potreba tijela).

Osiguravanje potreba tijela je za čovjeka poželjno.

Konzumiranje hrane omogućava čovjeku ostvarivanje onoga što je poželjno.

Dakle, ako neko želi ostvariti nešto što je poželjno, treba konzumirati hranu. Izjava: “(On) treba konzumirati hranu”, kao rezultat konvencije, razlikuje je se od premise: “Konzumiranje hrane uzrokuje

⁸ Häeri, *Kavešba-je 'agle 'amali*, str. 102-104.

⁹ Sādeq Laridžani, *Džozve-je tadrīs dar Dānešgābe tarbijjete modarres*, str. 64-65.

¹⁰ Misbah Yazdi, *Amuzeš-e felsofe*, sv. 1, str. 180.

sitost”, i to je sud koji je izveden iz tog i drugih sudova. Prema tome, suprotno teoriji broj pet, koja kaže da je značenje pojmova *treba* i *ne treba* analogna nužnost između djela i njegovog rezultata, u ovoj teoriji značenje *treba* i *ne treba* jest analogna nužnost koja je zaključena iz te premise i upravo iz ovog razloga je analogna i po drugome.¹¹

b) Teorije iznesene o lijepom i ružnom

1. *Odgovaranje i odbojnost naravi ili moći razuma, moći koja percipira ili poželjnom savršenstvu.*¹²
2. *Manjkavost i savršenstvo.* Naprimjer tvrdnja: “Pravda je lijepa”, što znači: “Pravda je savršenstvo ili uzrokuje savršenstvo.”¹³
3. *Ispravnost hvaljenja i kuđenja ili nagradivanja i kažnjavanja, ili uzrok hvaljenja i kuđenja ili nagradivanja i kažnjavanja.* Naprimjer tvrdnja: “Pravda je lijepa” znači da “pravda donosi nagradu, a njen činilac zaslužuje pohvalu”.¹⁴
4. *Skladnost ili neskladnost dijelova ili usklađenost ili neusklađenost s poželjnim savršenstvom.* Primjera radi, tvrdnja: “Pravda je lijepa” znači imati skladne dijelove ili biti u skladu s poželjnim savršenstvom čovjeka.¹⁵
5. *Lijepo i ružno su aksiomatski pojmovi, nemaju sinonime, a značenja pojašnjena u prethodnim teorijama su ili mjerila za lijepo i ružno ili su rezultati i učinci lijepog i ružnog.* Problem mjerila i zbilje etičkih sudova se može otkloniti pomoću značenja pojmova *treba* i *ne treba* tako da nema potrebe to istraživati kod pojmova *lijepo* i *ružno*.¹⁶

c) Teorije o teorijskom i praktičnom razumu

O teorijskom i praktičnom razumu postoje tri opće teorije.

1. Teorijski razum percipira univerzalije koje nisu vezane za voljna djela, a praktični

razum percipira univerzalije koje se tiču čovjekovih voljnih djela.¹⁷

2. Teorijski razum percipira univerzalije (i one koji se tiču voljnih djela i one koje nisu takve), a praktični razum percipira partikularne stvari koje se tiču voljnih djela.¹⁸
3. Teorijski razum percipira (univerzalije i partikularije i djela i druge stvari), a praktični razum pokretač i provoditelj djela.¹⁹

U vezi s prvom teorijom postoje dva stajališta:

1. teorijski i praktični razum su dvije nezavisne moći,
2. radi se o jednoj moći koja ima dvije vrste percepcija.

Također, kad je riječ o ovome, postoji jedna važnija podjela koja je sudbonosna, a ona je:

1. između percepcija praktičnog i teorijskog razuma nema suštinske razlike (Farabi, Mohaqkek Tusi i Misbah Yazdi) i
2. između percepcija praktičnog i teorijskog razuma postoje suštinske razlike (Allame Tabatabai i Morteza Motahhari).

Allame Tabatabai i Morteza Motahhari, zbog teorije obzirnosti ili kreiranih pojmova (*e'tebarijyat*), kod značenja *treba* i *ne treba* u raspravi o percepcijama teorijskog i praktičnog razuma smatraju da su percepcije teorijskog razuma izjavne i govore o postojanju i nepostojanju, dok su percepcije praktičnog razuma poticajne i vezane za pojmove *treba* i *ne treba*, zbog čega percepcije praktičnog razuma logički ne mogu biti zaključene iz percepcija teorijskog razuma, nego se zasnivaju na njima.

Ali na osnovu teorije profesora Misbaha Yazdija i teorije analogne nužnosti i nužnosti po drugome, percepcije praktičnog i teorijskog razuma imaju jednu te istu suštinu i obje su izjavne i izvještavaju o realnosti, a percepcije praktičnog razuma je moguće izvesti iz percepcija teorijskog razuma.

¹¹ Hasan Moallemi, *Ahlak*, str. 223-225.

¹² Mohakkek Tusi, *Ba Talbisi El-Mubassal*, str. 239, Horasani, *Hāšije...*, str. 320-321.; Muzaffer, *Usulu-l-fikh*, sv. 1, str. 300-301, Allame Tabatabai, *Usul-e felsefe*, sv. 107-108, Morteza Motahhari, *Naqde bar marksism*, str. 193.

¹³ Muzaffer, *Usulu-l-fikh*, sv. 1, str. 2013.

¹⁴ *Nihājetu-l-dirāje*, sv. 2, str. 125, *Usulu-l-fikh*, sv. 1, str. 202.

¹⁵ *El-Mizan*, sv. 5, str. 125, *Usulu-l-fikh*, sv. 1, str. 202.

¹⁶ Hasan Moallemi, *Mabāni-je ahlāq*, str. 233-234.

¹⁷ Farabi, *Et-Tenbihu ala sebili-s-seadat*, str. 63-64, *Es-Sijasetu-l-medeniije*, str. 32-33, *Fusulu muntezia*, str. 89.

¹⁸ Ibn Sina, *Isarat*, sv. 2, str. 352-353, *Kitabu-l-budud*, str. 87-88.

¹⁹ Bahmanjar, *Et-Tāhsil*, str. 789-790, Mulla Mohammed Narakhi, *Džamiu-s-seadeti*, sv. 1, str. 57.

Zanimljiva činjenica je da su kod dva navedena stajališta etičko *treba* i *ne treba* okrenuti ka realnosti i temelje se na njoj i oba se u etici svrstavaju u realističke teorije.

d) Univerzalnost etičkih pravila

Druga rasprava koja je u filozofiji morala od presudnog značaja jest rasprava o univerzalnosti etičkih pravila, što znači da etička pravila nisu specifičnost nekog posebnog vremena, prostora ili skupine ljudi, nego su opća i obuhvatna, a ova univerzalnost nije u sukobu s uvjetima posjedovanja moralnih djela i svojstava koja se opisuju pojmovima *lijepo* i *ružno*.

Islamski mislioci su čovjekove postojane i promjenjive potrebe, njegove ljudske potrebe, bilo da su proste ili uzvišene (etika je jedna od potreba višeg čovjeka), dobrobiti i štete koje proizlaze iz čovjekovih djela i kauzalne veze između djela i rezultata tih djela, smatrali dokazima i svjedocima univerzalnosti morala.²⁰

e) Relacija između *treba* i *jest*

Kako je prethodno rečeno, jedna od rasprava u filozofiji morala je rasprava o tome jesu li etički sudovi izjavni ili poticajni te, posljedično tome, jesu li realistični i govore li o realnosti. Ne treba misliti da svako ko etičke sudove smatra poticajnim odbacuje svaku vrstu veze između etike i realnosti. Poticajnost u etici je dvojaka:

1. apsolutna ili čista poticajnost i
2. poticajnost utemeljena na realnosti.

Čistu poticajnost su među muslimanskim misliocima zastupali mislioci poput ešarija, a na Zapadu senzualisti i sociolozi. Oni smatraju da se etički poticajni sudovi vraćaju ili na Božije zapovijedi, tako da ne postoji nikakvo mjerilo za njihovu realnost i istinitost pa su ih vraćali na osjećanja i težnje pojedinaca, ili na društvene običaje i tradicije.

Naravno, utemeljenost na realnosti se može pripisati većini muslimanskih jurisprudencijskih metodologa, Allame Tabatabajju i Mortezi

Motahhariju. To znači da iako su sudovi poticajni i ne izvještavaju o realnosti, ipak takvi sudovi nisu isprazni, beskorisni i bez mjerila, nego predstavljaju kreacije i konvencije koje se zasnivaju na kauzalnoj vezi između djela i njihovih rezultata.²¹

f) Etički poredak islama

U umovima islamskih mislilaca etički poredak islama zamišljen je na dva načina: u idejama ešarija te u idejama šija i mutezilija.

Kod ešarija etički poredak se zasniva na čistoj volji i zakonodavstvu Boga Uzvišenog, i u ovom poretku se ne vidi nikakva kauzalna veza između djela i njihovih rezultata, nego ovaj poredak nastaje samo na osnovu volje Boga Uzvišenog (a mi ne znamo kako ta volja funkcionira).

Zanimljiva činjenica je da se Božija volja u etičkom poretku može smatrati utjecajnom i glavnim činiocem na dva načina:

1. kao činilac koji otkriva ispravni etički poredak i
2. kao kreator vjerskog etičkog poretka.

Šije i mutezilije smatraju da Božija volja i religijski moral otkrivaju ispravni etički poredak, vjeruju da razum sam može otkriti samo opća pravila i principe morala, a nemoćan je percipirati složene odnose između djela, svojstava i rezultata, te da čovjek ima potrebu za nebeskom objavom. Međutim, ešarije Božiju volju smatraju kreatorom etičkog poretka na način: ako Bog laž učini dobrim a istinoljubivost zlom, takav etički poredak će biti ispravan.

Stoga u šijskom i mutezilitskom razmišljanju je za etiku moguće iznijeti jedan racionalni poredak u općenitostima i predstaviti ga pomoću religijskih pitanja do tančina. S jedne strane, ova pitanja o kojima se raspravlja u filozofiji morala, a s druge strane pitanja o kojima se raspravlja u teologiji i filozofskoj psihologiji kao dio apologetskih osnova, činit će misaone temelje tog poretka.

²⁰ Allame Tabatabai, *Usul-e felsefe ve revaš-e realism*, str. 103, *Barresibā-je eslāmi*, sv. 1, str. 180, *El-Mizān*, sv. 5, str. 10; Morteza Motahhari, *Nakde bar marksism*, str. 207-209, *Madžma'u asār*, sv. 7, str. 81-901, *Eslām ve moktazajāte*

zemān, sv. 1, str. 341-352, *Ta'lim ve tarbijjate eslāmi*, str. 152-309; Misbah Yazdi, *Amozeše felsefe*, sv. 1.

²¹ Za više informacija vidjeti autorovo djelo *Mabāni-je ahlāq*

Naprimjer, teze navedene u nastavku mogu ilustrirati utjecaje u kreiranju jedne vrste etičkog poretka.

1. Između čovjekovih voljnih djela i rezultata koje ona uzrokuju postoji kauzalna veza.
2. Zbog prve tačke, ista ta veza postoji i između djela i rezultata.
3. Dakle, između djela i njihovih rezultata postoji analogna nužnost.
4. Na tragu toga, između djela i njihovih rezultata također se ustvrđuje analogna vrijednost.
5. Zbog četvrtre tačke postoji veza između etičkog *treba* i *ne treba* i realnosti.
6. Zbog pete tačke etička i moralna pravila se mogu zaključivati iz realnosti.
7. Čovjekova duša se usljed supstancijalnog kretanja može jačati i usavršavati.
8. Djela i svojstva čovjekove duše imaju značajnu i utjecajnu ulogu u usavršavanju duše.
9. Svako se djelo ne okončava kod nekog čovjekovog savršenstva, već to svojstvo imaju samo posebna djela.
10. Poželjni etički poredak je poredak u kojem čovjek postiže savršenstva koja mu priliče, dakle Božiju blizinu i oživljavanje u sebi Božijih imena i svojstava.

g) Vrijednost morala

Rasprava o vrijednosti morala spada među važna pitanja filozofije morala. To, naime, podrazumijeva hvatanje ukoštac s pitanjima kakva su: a) šta je značenje vrijednosti u etici i b) šta je mjerilo vrijednosti?

U dijelu o značenjima, značenje vrijednosti, smatranje vrijednosti aksiomom i nepronalaženje sinonima za njega čini jednu teoriju.

U dijelu za mjerilo, poželjnost, savršenstvo, biti omiljen, biti koristan, plodovi, ljepota... kao mjerila apsolutne vrijednosti te usklađenost s Božijim fitretom, usklađenost s višim "ja", slaganje i usklađenost s ljudskim emocijama, emanacija Božijih imena i svojstava u čovjeku, obožavanja i robovanja predstavljaju se kao mjerila vrijednosti etike.

U vrijednosti etike dva pitanja treba razlikovati:

1. zašto ljudi smatraju da etika ima vrijednost (otkrivanje uzroka) i
2. zbog kojeg razloga se mjerila etike i moralnosti smatraju vrijednim (pronalazak dokaza i logičko objašnjenje)?

Nužnost i cilj islamske etike

Kada ovlaš pogledamo najvažnija pitanja islamskog morala, njegova nužnost postaje veoma jasna. Posebno ako smo upoznati s paralogizmima međusobno sukobljenih škola filozofije morala na Zapadu; u nekim školama, naprimjer kod pitanja kakvo je moć kod Nitzchea, etika je razrušena, a u nekim drugim školama poput škole senzualizma ona je bez ikakve racionalne osnove i mjerila. U ovakvoj klimi predstavljanje jednog racionalnog etičkog poretka koji se racionalno može odbraniti ima izuzetan značaj.

S druge strane, u Kur'anu i tradicija su istaknute mudrosti tvrdnji *treba* i *ne treba* i kod nekih slučajeva je pojašnjena filozofija odnosno mudrost božanskih propisa. Upravo rečeno podržava tvrdnju da su Kur'an i tradicija također naglašavali činjenje racionalnim i prihvatljivim vjersko *treba* i *ne treba*, jer će tako prihvaćanje tih kategorija postati lakše.

S ovim pojašnjenjem cilj filozofije islamskog morala također postaje jasan; naime, to je činjenje racionalnim poretka religijskog morala koji je istiniti poredak usklađen s načinom na koji je Bog stvorio čovjeka.

Različiti pogledi kod filozofije islamskog morala

Važna stvar u filozofiji islamskog morala je to što različite teorije na ovom polju nisu stopostotno oprečne (naravno, osim gledišta ešarija koje uopće nije racionalno) i teorije muslimanskih filozofa i mislilaca o etici kod tema univerzalnost, relacija između postojanja i nepostojanja i etički poredak se ne razlikuju, ali u poglavljima o značenju pojmova *treba* i *ne treba*, o percepciji teorijskog i praktičnog razuma i o odnosu *treba* i *ne treba* s realnošću postoje razlike koje ne nanose štetu kad je riječ o pitanjima kakva univerzalnost, osnove relacije između *treba* i *ne treba* i realnosti i etički poredak, jer, kako je već kazano, i kod Tabatabajevе teorije obzirnosti etički sudovi i etika su utemeljeni na zbilji odnosno realnosti.

Filozofija morala kao znanost u islamskoj kulturi

Filozofija morala se prvo na Zapadu predstavila kao znanost, zatim je koncipirana i u islamskoj kulturi, ali njezine rasprave nisu naslovljene kao filozofija morala nego se o njima raspravljalo pod naslovima

racionalno lijepo i ružno i racionalne nužnosti u znanostima metodologije jurisprudencije i apologetike, sve dok od vremena Allame Tabatabaija pa nadalje, malo po malo, nije poprimila konture nezavisne znanosti. Prvi koji je napisao knjigu pod ovim naslovom bio je Morteza Motahhari, a nakon njega profesor Misbah Yazdi, te profesor Džafer Sobhani. Slijedeći njih, pisana su brojna djela, tako da se sada susrećemo s velikim obimom knjiga i radova na ovom polju.

Odnos filozofije morala s drugim znanostima

Filozofija morala za jedan dio svojih osnova ima potrebu za filozofijom i povezana je s njom kad je riječ o raspravama o praktičnom i teorijskom razumu, percepciji ova dva razuma, analognu nužnosti i nužnosti po drugome ili kreiranoj nužnosti i slično; kod nekih drugih mjesta zavisi od apologetike i metodologije jurisprudencije ili je povezana s pitanjima ove dvije znanosti, a u kreiranju ispravnog i obuhvatnog etičkog poretka ima potrebu za tefsikom Kur'ana i hadisa. U dijelu koji se odnosi na dušu, usavršavanje duše, utjecaja djela, namjera i svojstava na usavršavanje ima potrebu za filozofskim raspravama o duši i za raspravama o savršenom čovjeku u irfanu.

Kritika različitih škola filozofije morala zastupljenih na Zapadu

Jedno od važnih poglavlja filozofije islamskog morala je kritika zapadnih škola na ovom

području. Kritika škola kakve su škola hedonizma, moći, senzualizma, emocionalizma, savjesnosti, utilitarizma, sreće i savršenstva, evolucionizma i druge. Jasno je da kod ovih škola postoje i pozitivni i negativni aspekti, a pozitivna svojstva koja postoje kod nekih škola, kakve su sreća i savršenstvo, savjesnost (eng. conscientiousness), emocionalizam i slično, ne mogu biti negirane od muslimanskih filozofa i mislilaca.

Obaveze filozofije islamskog morala

Čini se da se u filozofiji islamskog morala, kako bi se ova znanost smjestila na putanju razvoja i usavršavanja, treba napraviti nekoliko važnih koraka:

1. predstavljanje jednog etičkog poretka sa svim pojedinostima i dijelovima,
2. izvođenje filozofije morala iz kur'anskih ajeta i predaja ili, u najmanjem, predstavljanje racionalnih osnova i iznošenje za njih potvrde iz Kur'ana i predaja,
3. predstavljanje daljih i bližih rezultata i zahtjeva za svaku od navedenih osnova u filozofiji islamskog morala,
4. precizno predstavljanje općih i pojedinačnih relacija između filozofije morala i epistemologije, filozofije, apologetike, tefsira, hadisa, filozofske psihologije, psihologije i drugih znanosti.

Abstract

Philosophy of Moral

Hasan Moallemi

This article seeks to answer numerous questions that are not analysed in any other ethical science, while the philosophy of ethics offers answers to them: What is the meaning of the beautiful and the ugly? What are the meanings of responsibility, values, duties and obligations? Are concepts such as justice, injustice, good and bad and goodness (*hayr*) axioms or should they be defined? Are ethical judgments declarative or encouraging? If they are stimulating, are they absolutely stimulating or are they stimulating judgments based on reality?

If they are declarative, what type of declarative judgements do they belong to? Is the reason that perceives ethics different from the theoretical reason? Should the ethical have a relationship with the existence of real things? What is the standard of the ethical good and bad? Are general ethical judgments axiomatic or theoretical? Are ethical judgments innate or acquired? The philosophy of moral is the science that answers these questions.

Keywords: philosophy of ethics, beautiful and ugly, good and bad, should and is, ethical order of Islam, goal of Islamic ethics